

УДК 347.91/95

М.П. КУРИЛО, канд. юрид. наук, доц.,
Сумський національний аграрний університет

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ОБ'ЄКТА ПРАВОВІДНОСИН У РІЗНИХ ГАЛУЗЯХ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

Ключові слова: процесуальні правовідносини, об'єкт правовідносин, зміст процесуальних правовідносин, процесуальні дії, інтерес, ціль

Питання об'єкта як одного із процесуально-правових елементів цивільних, господарських, адміністративних процесуальних правовідносин є одним із найдискусійніших питань у теорії процесуального права.

Його складність полягає в тому, що об'єктом процесуальних правовідносин, з одного боку, є зміст процесуальних правовідносин, а з іншого – визначення напряду процесуальної діяльності суб'єктів, зокрема, позивача і відповідача, метою якої є досягнення очікуваного правового результату, отримання певного блага, яке є кінцевим результатом розгляду справи. З цієї причини закріпити всі об'єкти в нормах права неможливо, оскільки зміст їх кожного разу варіюється і на цій підставі вчені-процесуалісти залежно від предмету їх дослідження дають різні визначення поняття об'єкта як правової категорії.

Дослідження об'єкта правовідносин залишається актуальним, оскільки відсутність єдиного уявлення про об'єкт правовідносин зумовлює низку проблем, зокрема не дозволяє правильно визначити структуру правовідносин, унеможливує з'ясування специфіки правовідносин у різних галузях процесуального права тощо.

Отже, необхідність обґрунтування сутності даного поняття зумовлює актуальність цього дослідження.

Дослідженню об'єкта правовідносин присвячені роботи таких науковців, як О.М. Ба-

ндурка, С.С. Бичкова, Р.Є. Гукасян, П.Ф. Єлісейкін, А.Ф. Клейнман, А.Л. Паскар, О.Ф. Скакун, В.В. Сухонос, В.І. Тертишников, С.Я. Фурса, В.Д. Чернадчук, Д.М. Чечот, М.Й. Штефан, В.М. Щеглов, В.С. Щербина, К.С. Юдельсон, М.М. Ясинок та багатьох інших. Звідси, метою нашого дослідження є визначення змісту і структури поняття об'єкта правовідносин з метою його уніфікації в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

Загальновідомо, що одним з елементів правовідносин юридична наука вважає їх об'єкт. Загальна теорія держави та права визначає об'єкти правовідносин як «матеріальні й нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюючи свої суб'єктивні юридичні права і суб'єктивні юридичні обов'язки» [1, с.366].

Представник цивільного процесуального права А.Ф. Клейнман об'єктом цивільних процесуальних правовідносин визнає сам привід, на підставі якого виникають цивільні процесуальні правовідносини, і те, на що спрямовані процесуальні права та обов'язки [2, с.39]. Р.Є. Гукасян під об'єктом цивільних процесуальних правовідносин розумів цивільно-правовий спір або іншу вимогу, яка перебуває на вирішенні в суді [3, с.61].

М.Й. Штефан визначає об'єкти в цивільному процесі як дії суб'єктів процесуальних правовідносин, так і діяльність суду [4, с.97]. М.М. Ясинок поняття об'єкта в цивільних процесуальних правовідносинах пов'язує з усіма процесуальними діями, які відповідають тим інтересам особи, які були поставлені суб'єктом за мету під час його звернення до суду [5, с.77].

Об'єктом господарських процесуальних правовідносин, за твердженням В.Д. Чернадчука, В.В. Сухоноса, В.П. Нагребельного, є економічний інтерес юридичної особи, який сфокусовано на отримання матеріальної вигоди [6, с.72].

Адміністративно-процесуальне право ре-

гулює захист прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб за наявності порушень у сфері публічно-правових відносин з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, інших суб'єктів під час здійснення ними владних управлінських функцій. Проте в адміністративному процесуальному праві поняття «об'єкт» відсутнє. Замість поняття «об'єкт» вживається слово «ціль». Під ціллю будь-якої процесуальної діяльності, у тому числі й адміністративного процесу, розуміється моделювання майбутнього її результату [7, с.24].

Незважаючи на різний підхід до визначення поняття об'єкта процесуальних правовідносин, вважаємо за можливе визначити його характерні риси: а) об'єкт є складовою частиною процесуальних правовідносин, які виникають під час здійснення процесуальних прав і обов'язків, які, безумовно, спрямовані на досягнення очікуваного правового результату під час звернення до суду; б) об'єкт – це різні матеріальні й нематеріальні блага, які характеризуються своєю індивідуальністю; в) об'єкт досягається через процесуальні дії сторін і суду у вигляді матеріалізованого результату, який має своє закріплення в судовому рішенні, постанові чи ухвалі суду; г) нарешті, об'єкт – це «ціль» або «мета», до якої у своїх інтересах прагнуть учасники процесу.

Відомо, що до об'єктів правовідносин належать: 1) матеріальні блага (речі, гроші, майно, цінності); 2) нематеріальні блага (життя, здоров'я, честь, гідність); 3) продукти духовної діяльності; 4) документи (паспорти, дипломи, посвідчення тощо); 5) акти чи рішення органів публічного права; 6) поведінка та результати поведінки учасників правовідносин.

Зважаючи на це, можна сформулювати уніфіковане визначення поняття об'єкта процесуальних правовідносин. Отже, об'єкт – це матеріальне та нематеріальне благо, ціль

або мета, які є результатом заявленої матеріально-правової вимоги суб'єкта, що досягається останнім через низку його процесуальних дій та процесуальних правовідносин і отримує закріплення в судовому рішенні.

Як бачимо, дане поняття точно окреслює сам об'єкт процесуальних правовідносин, процес його досягнення та його матеріалізоване юридичне закріплення. Разом з тим такий підхід до поняття об'єкта є характерним для процесуально-правового становища позивача, зумовленого його процесуальним інтересом. Об'єкт з точки зору відповідача виглядає по-іншому, оскільки останній за своїм процесуально-правовим статусом не може претендувати на матеріальне благо позивача. Його завдання полягає в тому, щоб довести в судовому засіданні те, що позивач не має законних прав на матеріальне чи нематеріальне благо. Отже, якщо інтерес позивача пов'язаний зі своєю матеріально-правовою вимогою безпосередньо, то відповідач пов'язаний із матеріально-правовою вимогою як предметом спору опосередковано, оскільки останній ставить перед собою завдання довести суду те, що позивач не має законного права на свою матеріально-правову вимогу. Отже, об'єкт захисту сторін завжди буде різним, оскільки він у позовному провадженні завжди буде обумовлюватися різним правовим інтересом чи ціллю.

Таким чином, у кожній справі, незалежно від того, до якої процесуальної галузі права вона належить, наявний свій предмет спору, щодо якого сторони мають різний правовий інтерес і в зв'язку з цим використовують свої процесуальні права для створення в судових процесах таких процесуальних правовідносин, результат яких переконав би суд у тому, що право на боці позивача чи відповідача. Отже, об'єкт завжди пов'язаний із правом, причому неважливо цивільне це право, публічне, господарське, сімейне, житлове, трудове чи земельне. Головне, щоб у суб'єкта процесуальних правовідносин завжди було

право на об'єкт і щоб це право суд закріпив у своєму рішенні.

У той же час сторони мають і спільний інтерес, який пов'язується з наявною можливістю сторін користуватися своїми процесуальними правами, тобто вчиняти процесуальні дії. Разом з тим останні відтворюють лише зовнішню, технічну частину процесуальних правовідносин, за дотриманням якої слідкує суд, оскільки саме на нього законом покладено обов'язок контролювати дотримання сторонами в судовому засіданні процесуального законодавства (ст.160 ЦПК, 74 ГПК, 123 КАС). Треба зазначити, що для сторін важливим є і той процесуально-правовий результат, який є наслідком кожних процесуально-правових відносин. Сукупність таких процесуально-правових результатів створює динаміку руху судового процесу і, як зазначає М.М. Ясинюк, зумовлює локальні процесуально-правові наслідки, які, накопичуючись, формують змістовну частину об'єкта. На цих етапах руху процесуальних правовідносин у судовому процесі мають місце локальні об'єкти, обумовлені тим правовим результатом, який має місце під час закінчення кожних процесуальних правовідносин. Але ці результати ще не мають своєї матеріалізованої форми [5, с.79]. Ми вважаємо, що це можливо тому, що процес доказування, майже в кожній справі, носить хаотичний характер. Безумовно, кожна зі сторін, у тому числі й суд, логічно впорядковує таку хаотичність шляхом синтезу тих локальних здобутків, які є наслідками процесуальних правовідносин, ось чому кожен із суб'єктів процесуальних правовідносин одержує свій відокремлений правовий результат.

Разом із тим, М.Й. Штефан зазначав, що «процесуальні дії суб'єктів правовідносин не можуть бути об'єктом правовідносин». Незважаючи на те, що процесуальні дії входять до змісту процесуальних правовідносин вони одночасно стають юридичними фактами,

оскільки пов'язуються із виникненням, розвитком та припиненням цивільних процесуальних правовідносин» [4, с.97–98].

Ми не підтримуємо цю думку, оскільки мета досягнення результату як психологічна категорія завжди обумовлюється діями особи, спрямованими на досягнення запланованого результату. Такі дії особи в судовому засіданні носять процесуальний характер, оскільки регламентуються процесуальними нормами права. Доречно підкреслити, що суд не відокремлює мету і дії сторін у процесуальних правовідносинах, оскільки у практичній площині судових процесів це просто неможливо.

Такий розподіл на складові ми робимо «штучно» з метою наукового дослідження процесуальних правовідносин. Необхідно також зазначити, що саме об'єкт визначає спрямованість усіх процесуальних дій сторін.

Безумовно, трапляються випадки, коли сторони намагаються затягнути судовий процес через заявлення різноманітних клопотань, які часом взагалі не стосуються предмету спору. У такому випадку суд, проявляючи свої владні повноваження, усуває з процесуального руху справи всі процесуальні перешкоди. В.М. Шерстюк в цій частині зазначає, що об'єкт цивільних правовідносин не лише визначає спрямованість процесуальних дій, але й дозволяє краще зрозуміти особливості цих правовідносин [8, с.54].

Звичайно, жодна зі сторін не буде вступати у процесуальні правовідносини з судом лише заради збільшення кількості процесуальних дій. Відповідно до ч.3 ст.27 ЦПК, ч.3 ст.22 ГПК, ч.2 ст.49 КАС України особи, які беруть участь у справі, зобов'язані сумлінно здійснювати свої процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки.

Процесуальні правовідносини в усіх процесуальних галузях права та їх складова частина – об'єкт – безумовно, пов'язані з такою правовою категорією як інтерес чи ціль. Ін-

терес – це та сила, яка акумулює і спрямовує процесуальні дії чи бездіяльність сторін. При цьому інтерес має подвійну спрямованість – процесуально-правову і матеріально-правову.

За своєю природою інтереси можна поділити на особисті, колективні, суспільні та державні. Без сумніву, кожен із цих інтересів заслуговує на увагу, але нас цікавить складова особистого інтересу, оскільки суд у позовних провадженнях різних процесуальних галузей права захищає індивідуальні права, свободи та інтереси як фізичних, так і юридичних осіб. При цьому і зміст інтересу, який матеріалізується через процесуальні дії сторін та процесуальні правовідносини, є індивідуальним. Ураховуючи те, що судові процеси різних процесуальних галузей права мають відокремлені процесуальні правовідносини, інтерес завжди буде обумовлений індивідуальністю особи, тим предметом спору, який визначає кожну його дію. Це характерно як для позивача, так і для відповідача. Суд не має свого інтересу на благо. Його інтерес перебуває за межами матеріально-правового спору і є виключно процесуальним, оскільки завданням суду є оперативний розгляд справи із забезпеченням додержання послідовності й порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками судових процесів незалежно від їх юрисдикційної приналежності, їх процесуальних прав і виконання ними обов'язків, спрямовує судовий розгляд на забезпечення повного, всебічного та об'єктивного з'ясування обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має істотного значення для вирішення справи. Інтерес є суперечливою категорією, категорією протистояння. Це протистояння і є тим психологічно-процесуальним результатом, який стимулює реалізацію права особи на позов, на певні процесуальні дії. Отже, інтерес – це процесуально-правовий субстрат, який одночасно має місце як у позивача, так і у відповідача і виявляється в керів-

ництві їх діями як механічного, так і процесуального характеру. Безумовно, інтерес сторін є продовженням суспільного інтересу, наприклад, справи «дітей війни», «чорнобильців».

Такі справи визначають динаміку змін як процесуального, так і матеріального законодавства. Незважаючи на те, що ні матеріальне, ні процесуальне право не дають визначення поняття «інтересу», «економічного інтересу», тлумачення цих понять дає Конституційний Суд України у своєму рішенні від 01.12.2004 р. № 18-рп/2004 у ч.1 (Справи про охоронюваний законом інтерес). Під законним інтересом необхідно розуміти прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом, як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загальноправовим засадам [9]. Так, особа, подаючи позов до суду, у позовному провадженні переслідує процесуальний інтерес – відкриття провадження у справі. Даючи пояснення, сторони переслідують матеріально-правову спрямованість, оскільки у своїх поясненнях вони доводять суду той факт, що кожна із них має право: позивач на задоволення позову, відповідач на відмову суду в задоволенні позову позивача.

Як зазначають ст.1 ЦПК України та ч.1 ст.2 КАС України, завданнями цих видів судових процесів є захист порушених прав, свобод та інтересів як фізичних, так і юридичних осіб відповідно в галузі цивільних та адміністративних справ. Незважаючи на те, що Господарський процесуальний кодекс не закріплює в окремій нормі своїх завдань, але останні зумовлені всією процедурою судово-

го розгляду господарських справ і є по суті ідентичними до інших процесуальних кодексів. Ураховуючи дані обставини, ми можемо сформулювати уніфікований підхід до завдання Судового процесуального кодексу: «Завданням правосуддя незалежно від форми судових процесів є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення судових справ з метою безумовного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів як фізичних, так і прав та інтересів юридичних осіб та суб'єктів господарювання, інтересів держави».

Таким чином, кожна, як фізична, так і юридична особа, має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів (ст.3 ЦПК). Таке ж право в тих же межах щодо цих же осіб законодавець надав і в адміністративному процесі (ч.1 ст.6 КАС), а юридичним особам та суб'єктам господарської діяльності – у господарському процесі (ст.1 ГПК). Разом з тим для судової практики важливим є єдине розуміння всіх процесуально-правових категорій, можливе лише за умови уніфікації всього процесуального законодавства.

Виступаючи на XI з'їзді суддів, Я.М. Романюк у зв'язку з цим доречно зазначив, що судова влада не зможе функціонувати ефективно, якщо кожна з її складових обере свій шлях розвитку [10, с.11].

Таким чином, проведене дослідження дозволяє говорити про об'єкт правовідносин як єдине поняття в процесуальному праві. Безумовно, об'єкт правовідносин варіюється, але його варіативність змістовно залежить від предмета матеріально-правового спору. У той же час суть залишається незмінною, оскільки сторони в усіх судових процесах намагаються досягти того блага чи цілі, які обумовлені конкретним їх інтересом.

Отже, враховуючи дані обставини, ми вважаємо за можливе запропонувати уніфі-

коване визначення поняття об'єкта правовідносин в різних галузях процесуального права, яке матиме своє закріплення в єдиному Судовому процесуальному кодексі: об'єкт – це матеріальне та нематеріальне благо, ціль чи мета, які є результатом заявленої матеріально-правової вимоги суб'єкта, що досягається останнім через низку його процесуальних дій та процесуальних правовідносин і отримує закріплення в судовому рішенні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч. / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001.
2. Клейнман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейнман. – М. : Изд-во МГУ, 1964.
3. Гукасян Р. Е. Гражданский процесс / Р. Е. Гукасян. – М. : Юрид. издат., 1972.
4. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : підруч. / М. Й. Штефан. – К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін юре», 2005.
5. Ясинок М. М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) / М. М. Ясинок. – Суми : Вид-во СНАУ, 2011.
6. Господарське процесуальне право України : підруч. / В. Д. Чернадчук, В. В. Сухонос, В. П. Нагребельний, Д. М. Лук'янець. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006.
7. Бандурка О. М. Адміністративний процес : [підруч. для вищ. навч.закл.] / О. М. Бандурка, М. М. Тищенко. – К. : Літера ЛТД, 2002.
8. Шерстюк В. М. Советский гражданский процесс : учеб. / В. М. Шерстюк. – М. : Изд-во МГУ, 1989.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним... Справа № 1-10/2004 : від 01.12.2004 р., № 18-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04>.

10. Романюк Я. М. Матеріали XI чергового з'їзду суддів України / Я. М. Романюк //

Вісник Верховного Суду України. – 2012. – № 3. – С. 11–22.

Курило М.П. Щодо визначення об'єкта правовідносин у різних галузях процесуального права / М. П. Курило // Форум права. – 2013. – № 2. – С. 266–271 [Електронний ресурс].

Розглянуто погляди науковців різних галузей процесуального права на визначення поняття об'єкта правовідносин. Досліджено сутність цього поняття, його зміст у різних галузях процесуального права. Автор дає уніфіковане визначення поняття об'єкта правовідносин, яке матиме закріплення в єдиному Судовому процесуальному кодексі.

***

Курило Н.П. К определению понятия объекта правоотношений в различных отраслях процессуального права

Рассматриваются взгляды учёных различных отраслей процессуального права на определение понятия объекта правоотношений. Исследуется суть этого понятия, его содержание в разных отраслях процессуального права. Автор даёт унифицированное определение понятия объекта правоотношений, которое будет закреплено в едином Судебном процессуальном кодексе.

***

Kurylo N.P. To the Defining the Concept of the Object of Legal Relations in Different Branches of Procedural Law

The article considers views of scientists studying different branches of law on definition of the object of legal relations. The author studies the essence of the concept, and its content in different branches of procedural law. The author gives unified definition of the object of legal relations that will be included in the Integrated Court Procedural Code.

Форум права